

„Hit és haladás“.

Sajnosan kell tapasztalnunk, hogy a társadalomtudomány elfogultság nélküli művelése hazánkban alig számbavehető követőkre talál; ezeknek is legtöbbször vagy felekezeti, vagy nemzetközi socialista célokért veszi kezébe a tollat. A mit a tudományos irodalom ez ágában bírunk, annak a jövő egészségesebb alapra helyezésére nézve döntő befolyást nem tulajdoníthatunk, mert a meglévő rend és a történelmileg reánk hagyott örökség egyszerű felrobbantásán kívül vajmi kevés abban a pozitív megfogható elem. A Pikler-féle jogbölcselet a tudományban, Marx materialistikus elveinek gyakorlati alkalmazása a politikai és közgazdasági életben a nemzetközies által — nem törekszik egyébre, mint az egyén természetes jogainak korlátozására a társadalmi tevékenységben, holott minden emberi tevékenység s különösen a jónak forrása az egyéniségben keresendő.

Még sajnosabban kell látnunk azt, hogy e tudományág többé-kevésbé hivatott művelői a vallásos hittel tökéletes hadilábon állanak, meghazudtolva ez által saját tudományuk tekintélyébe vetett hitüket — miután minden általuk leszűrt igazság, melyet a jövő jobb társadalmi fejlesztésében előnyösen tartanak alkalmazhatónak, mind vallási alapon nyert létjogosultságot. A jóság, az egyenlőség, a testvéries érzület, a munka üdvözítő hatása, az igazságosság az Isten eszméjétől elkülönítve, mint pusztán viszonylagos fogalmak, a társadalom végső céljaira vonatkozólag semmi értékkel sem bírnak.

Tagadhatatlan, hogy a társadalomban igen nagy egyenlőtlen-ségek állottak elő. El fog-e érkezni az a kor, midőn az emberi munka és tudás számára fogja köszörülni azt a nagy egyenlőtlen-séget is, melyben minket a természeti élet és örök választanak el egymástól? Eldobja-e az ember magától nagy történelmi múltját, hogy új célok és eszmények szolgálatában valósítsa meg tevékeny hitét? Juthatunk-e főleg a már meglévő alapon, vagy jobbat nem találva, visszatérünk az eddig kísérletképpen felhasznált forrásokhoz, hogy

degenerálódott természetünk azoktól új ihletet nyerjen? Megszokik-e lelkünk a dolgok való látásához, vagy a tovább haladó korszakok munkája csak egy végére mehetetlen illuzióként állítja előnkbe a világtevékenységet, hogy abban munkát és számító kizsákmányolást, szeretetet és csalást, igazságot és elvetemedettséget, Istent és mulandóságot, lelki erőt és megalázó gyávaságot egyenlő értékeknek tartunk? Ezekre a kérdésekre mindeddig csak a vallásos hit adott olyan feleleteket, melyektől a lankadó emberi szellem új reményekben talált erőt a folytatandó munkához.

Örömmel üdvözöljük azért dr. György János kolozsvári theol. tanár „Hit és haladás“ cz. kétkötetes művét, mint a melyből láthatjuk, hogy vannak még gondolkozók, kiket nem ragadott el teljesen az anyagelvűség tana, sőt a vallásos hit alapján is fölépíthetőnek vallják a jövő társadalmát. De örömmel üdvözöljük azért is, mert hazai tudományos irodalmunkban ez a munka eddig egymagában áll s mint ilyen nagyon sok anyagot szolgáltathat a gondolkozásra. Ezek mellett a műben összehordott anyagghalmaz rengeteg volta, azoknak kritikai alkalmazása, különösen a politikai részben, a gondolatoknak némely helyeken feltűnő mélysége — a szerzőnek oly előnyököt biztosítanak, hogy azokat hibái mellett is méltányolnunk kell. Hátrányára szolgál ellenben az, hogy művét eredetileg angolul írva meg, a fordítás által a bölcselmi rész homályossá lett, sőt több helyen nem is magyaros — és végül, hogy a könyv tele van nyomdahibákkal s e miatt olvasása vontatottá lesz.

A mű alapgondolata ez: Az emberi társadalomnak egyetlen célja a haladás. A társadalmi haladás azonban a jelen körülmények között semmiképpen sem biztosítható, mert a múlt történetében és a jelen tevékenységében nagyon sok gátló akadály állott elő, melyekhez az emberek, egyéni önző céljaik elérhetése végett görcsösen ragaszkodnak. Hogy a társadalmat e gátló akadályoktól megszabadíthassuk s így annak fölfelé való haladását biztosíthassuk, szükséges megtalálnunk azt az alapot, melyen a társadalom eddig bizonyos haladást tett, hogy azt az észszerűség szabályai szerint tovább fejleszthessük, erősíthessük. Ez az alap a vallásos hit, Istenhit — vagyis a hit általában. Szerzőnek a hitről és vallásról való meghatározásai merőben ellenkeznek az átlagos currensfogalmakkal. Szerinte hit az, mely az embert mindennemű ténykedésére indítja; vallás az, mely az embernek célokat, eszményeket szolgáltat minden ténykedésében. A hitet az ember intuitive nyeri, mintegy vele-

születik, de azért a hit művelhető és fejleszthető. E szerint a hit alapja a tudásnak, fokmérője az akaratnak, egyenlítő ereje a társadalmi öntudatos munkálkodásnak s így egyedüli lépcső a haladáshoz.

Ez általános meghatározások után áttér a hit történelmi nyilvánulásainak kritikájára: a bölceletben, a vallásban, a politikában. Az ó-kori görög bölcelet eredményei e részben semmi vigasztalót nem nyújtanak. Mindenik bölcelőt nagyban befolyásolták koruk társadalmi viszonyai s ezért fentartandónak vélik a rabszolgaságot és arisztokrátiát, a hithaladás e két legfőbb ellenségét. E bölcelet két legragyogóbb pontja a Sokratesé és Plátóé; ez utóbbiban azonban tulteng az észművelés és idealizmusa a haladás szempontjából teljes esődbe vezet, mert a „despotikus nemesi stagnálást állandósítja”. Érdekes, hogy a szerző alig egy pár sorral siklik át az újkori bölceleten (154. l.), mert „az lényegileg nem különbözik az ó-kor bölceletétől”. Műve e miatt sokat veszít hatásából, mert különösen a pozitív bölcelem óriási hatása a mai gondolkozásra elvitathatatlan. Különben a mű bölcelmi részében a hitnek az értelemtanhoz való viszonyáról és a Plátóról meg Sokratesről irt kritikája különös figyelmet érdemel.

Nem hagyhatjuk megemlítés nélkül, hogy az író tagadja az ember egyéniségét. Már pedig ha a hitet, mint az emberben levő legsubjektívebb elemet veszi ténykedése alapjául, azt az egyéniségtől elválasztani nem lehet. Hogy miképpen egyeztetni ki ez ellentétet, az egész műben sehohsem találtuk meg.

Az író nagy fontosságot tulajdonít továbbá az ú. n. spiritista „tudományoknak”. A hypnosis, a rapport, a trance, a telepatia stb. mind szép dolgok lehetnek, mint specialitások; a mai tudományosság előtt azonban ezek részben mint beteges lelki jelenségek állanak s ezért csak beteges társadalomba valók. Az író nagy jövőt jósol nekik.

A mint láttuk, a bölcelem nem tudott a hithaladásnak legnagyobb erőt adni, lássuk tehát a vallást. A társadalmi haladás során a hit a vallásban a következő típusokban lépik fel:

Természetimádási fok; ezen a fokon a hit a természeti dolgokban járatosságra tanít, combinatióra azonban nincs ereje. Ezért e fok retrogressív. Az emberimádási fok; elnyomja az alattvalóban a fejlődést, míg az imádottat nagyobb és komolyabb tevékenységre ösztönzi, de mások rovására. Ez is retrogressív. Szellemimádási fok; terjesztője a közerkülesiségnek, mert felelősségérzettel tölt el

a jövő életre nézve és az egymással szemben való viselkedésre. Sokistenimádási fok; természeti irányzata progressív, társadalmi iránya csak békés oldalán az. Legkiválóbb képviselője Görögország mythológiája. Nemzeti hitfok; progressív a nemzeti etikában, nem progressív a nemzetközi politikában, retrogressív a tudományban és művészetben. Legjobban kifejlődve a zsidók nemzeti egyistenhitében. A zsidók egy magasabb kulturai műveltségből (Egyiptom, Babylon) szakadtak át a Jordán völgyébe. Szellemimádásból minden fokozat nélkül emelkedtek az egyistenhitre, mely a nemzeti foknál fennebb nem is emelkedett. Mystikus hitfok; meddő a pozitív tudományban, termelékeny a bölcsészetben és metaphyzikában. Az ó-testamentomban a Prédikátor könyve, az új-korban Tolstoy a legkiválóbb képviselője. Végül az egytetemes egyistenhit foka „az összes előbbi hit-erőket a legnagyobb hatékonyságra szervezi, hogy legyen az emberfia tökéletes” és így valósuljon meg Isten országa.

Mindezek a hitphazisok a legszebb rendben nyomonkövethetők a Jézus vallásában, mely egyedül emelkedett az egytetemes egyistenhit fokára. Az őt követő kereszténység azonban annyira meghamisította tanait, hogy mai formájában semmi ténykedéséből nem sugároznak felénk az örök eszmék. A mit az író e fejezetben Jézusról és történelmi környezetéről, kozmikai ismereteinek korlátoltságáról és szellemi igazságainak általánosan ható erejéről s a kereszténységnek a Jézusétól eltérő eszményeiről kritikailag mond — sok olvasó előtt új lehet, de bizonyára magával ragad mindenkit, a ki a mai tudományosság alapján vizsgálja a dolgokat (I. 355. és köv. ll.). A mű e fejezetében található a legtöbb idézet a világirodalom e szakbavágó majdnem minden számottevő munkájából.

Az egyházi kereszténység tehát a hithaladásnak inkább akadály, mint mozgó forrása lévén, meg kell vizsgálnunk a hitet a politikában, mint a mely az új-korban az ember legkülönbözőbb és legszámosabb érdekeit felöleli.

A politikai élet kialakulásában a valláséval azonos hitfejlési fokozatokat találjuk. A politika alapja az erkölcsi felfogás — ennek pedig a vallási; mert „a politikai fejlődés a vallási fejlődéssel párhuzamos és a politikai haladás a vallásos hit emelkedettségétől függ”. Ezért a politikai eszmény valószínűsége az emberi nem teljes értelmi és erkölcsi reformálásától függ. A politikában a természeti fok megfelelője az állati egyenlőség. Az emberimádási fokon: a zsarnoki önkényuralom. Példája a család. A szellemimádási fokon: a

demokratia. A földmives községek ma is e fokon állanak. Sokistenimádási fokon: az aristokratia uralma. Városi politika. A nemzeti fokon: centralizáció, formálizmus, legálizmus stb. A mystikus fokon: a czéhek és faluközösségek keletkezése. Ide tartozik a nemzetközi socialismus iránya. Végül az egytetemes egyistenhit fokán: a világállam keletkezése collectiv és communistikus alapon.

Minden politikai és jogi fejlődés eszményképe Róma; ezért az író Rómát veszi kritikája tárgyául. A fenti phazisok Róma politikájában nyomozhatók legélesebben. Catóban és Caesárban emelkedett a legmagasabb fokra, de miután ők a nationalis fokon megállottak, a kereszténységből beözönlő mysticismus rombadöntötte az egészet. Az újabbkori mysticismust Rousseau, a francia forradalom, Kossuth és Mazzini tanaiban tárgyalja, kiket mind vallásos politikusoknak tüntet fel.

Az író tehetsége és készsége a politikai fejezetben érvényesül legteljesebb alakjában. Különös segítségére szolgál különösen Róma bírálatában az, hogy a jogbölcseletben is teljesen otthonos. A vallásnak és politikának egymáshoz való viszonyairól adott fejtegetései művének különös sulyt kölcsönöznek eredetiségükben.

Szerző elveinek gyakorlati alkalmazását egy megfelelő nevelési rendszerbe önti. A jövő társadalmi haladása tekintetéből a törvényhozástól vajmi keveset várhatunk, mert az csak konzervatív alapokra támaszkodik; tehát a neveléshez kell folyamodnunk s a gyermeket, illetve ifjút a tárgyalt hitphazisok mindenikén keresztül vezetni, hogy a teljes érettség phazisában átéljék a mystikus szellemi újjászületést, honnan már visszacsés nem lehetséges, mert ott kísértés nem fér az emberhez. Az egyén itt önmagától megszabadul. Istenbe és a közbe olvad, melynek javára önként dolgozik. Hogy pedig erre juthassunk, el kell törölnünk az öröklés mai rendjét, az emberi társadalom e szégyenfoltját, az egyéni tulajdont pedig collectiv tulajdonná kell átváltoztatni, száműzni az emberi méltóságot lealacsonyító hivatalos közjótékonyságot s minden embert egyenlően juttatni a boldogulás feltételeihez, mert a föld senkié, gyümölcse pedig mindenkié kell hogy legyen. Egyszóval munkálnunk kell a Világkommunizmus eljövételén. Ez az író végső eszménye.

Tartózkodunk annak bírálatától, hogy mily képet adna egy ily alapon felépült társadalom a gyakorlatban; mert a dolgok mai állása szerint az általános emberi elégedetlenség a közelgető jövőre nézve a korlátlan lehetőségek árnyékát veti előre. De mindenféle commu-

nizmusnak meg van az a nagy hátránya, hogy az egyénnek majd semmi érvényesülést nem ad s ennél fogva a köz zsarnokságára vezethet. Ha tehát az egyén bizonyos stagnálásra van kényszerítve, ez által a communitás sem nyerhet erőt, hogy a haladás harciosa legyen. Szerző az ilyen társadalomban is fentartandónak véli a pénzt és fegyelmet, sőt nevelési rendszerének egyes ágazatai könnyen az egyéni tulajdon fogalmát ébreszthetik fel a növendékben, midőn pl. munkája jutalmául kap egy tehenet, vagy gabonát. Igaz, hogy mindent a köz javára való munkálás ösztönzőjéül ismeri, de „a pénz a hatalom erjesztője“, a fegyelem korlátozottságot tételez fel, a jutalom pedig kizárólag egyéni tulajdon, egyéni tulajdonságok elismeréséért.

Ha azonban az anyagi élet lépten-nyomon csak gyarlóságokba vezet bármely oldalon s minden, annak javítására fordított tevékenységünk hiábavaló leszen, mindig megmarad e tevékenység fokozására a lelki alap, az ember lehető haladásának egyedüli szintere, hol megismerheti a szellemi igazságot, mely mindennemű gyakorlati ténykedésében kormányozza. Ez igazság universalis hatalmi tekintélyébe vetett hitét az emberiség soha el nem veszitheti, mert minden időkben a lelki haladást ismerté és ismeri a tökéletességhez való közeledés első tényezőjének, mely botlásaiból megválthatja. Korunk anyagelvi eszméiben is ott van a hit, melyet csak saját útjára kell terelnünk, hogy a mai chaosból kivezessen. Dr. György János műve is ezt a célt kívánja szolgálni s azért mindenkinek ajánlhatjuk az elolvasásra, ki az emberi társadalom múltja és jövője iránt érdeklődik. A mű legkönnyebben megszerezhető a szerző útján, Kolozsvár, Unitárius kollegium. Ára 5 korona.

L. Ö.

IRODALMI ÉRTESITŐ.

Milton on the Son of God and the Holy spirit. From his treatise *On Christian Doctrine*. With introduction by Alexander Gordon, M. A. London. British and Foreign Unitarian Association. 1908. p. XI. 136. — Az „Elveszett Paradicsom“ és a „Visszanyert Paradicsom“ fenséges szárnyalású költője nemcsak mint költő és jeles próza-író volt nagy, hanem mint theologiai író is az elsők sorában foglal helyet, mit hátrahagyott s napfényre később került munkája kétségen felül bizonyít. Már mielőtt e munkát felfedezték volna, egy irodalomtudós, ki költeményeit mélyebben tanulmányozta, azt jegyezte meg, hogy az „Elveszett Paradicsom“ theologiója arianismus. A Fiút mint külön lényt festi; s uralmát ráruházottnak. Az Atya az egyetlen és hasonlithatlan Úr. A „Visszanyert Paradicsom“-ban is a Fiú mindenütt mint alárendelt, csaknem humanitarius szempontból felfogott lény jelenik meg. Ez észrevételt megerősíti felfedezett theologiai munkája is, melyben azt mutatja meg, hogy „a fiú isteni természettel van felruházva, de külön lény az Atyától; az Atyával egy szeretetben és az akarat egybehangzásában s szabadító küldetésére mindent az Atyától vett“. A munka czime: „De Doctrina Christiana“. 1823-ban fedezték fel az állami levéltárban, a hová Skinner Dániel cambridge-i tudóstól jutott volt, a kire azért bizta azt Milton, hogy kinyomassa, a mi azonban elmaradt. A felfedezett latinul irt munkát 1825-ben Sumner R. K. állami levéltárnok közzé tette eredetiben és angol fordításban, s ugyanabban az évben az angol fordítást ismét kinyomták Bostonban Amerikában; s ennek hatása alatt nem sokára két jeles essay jelent meg Miltonról, a Channingé és a Lord Macaulayé.

A költő születésének 300-ik évfordulója a múlt évben alkalmat adott arra, hogy művéből új kiadást rendezzenek. E kiadás a *Doctrina Christiana*-ból „az Isten fiáról és a szentlélekről“ való részleteket tartalmazza. Dr. Gordon, a tudós theol. tanár ezeket válasz-